

ELEMENTÁLOVÉ V UMĚNÍ SKRYTÁ MLUVA KOMPOZICE

Karel Funk

Díváme-li se na skutečně dobrý obraz, cítíme často určité povznesení, ale nevíme proč. Vnímáme možná, jak se zklidňujeme a jak se prohlubuje náš dech. Cítíme, jak se nás dotýká skryté poselství, ale pramen toho všeho zprvu nevidíme. Teprve máme-li možnost zabývat se obrazem hlouběji, postupně si uvědomujeme, že pramenem pocitu vznešenosti či zbožnosti je kompozice obrazu. K ní patří jednak geometrické uspořádání předmětů a postav, jednak obrazec, který vzniká z jejich obrysů a tvoří určitý rytmus čar a ploch, jednak barvy a osvětlení. Dobrá kompozice využívá veškeré tyto prostředky, aby se postavy a předměty dostaly do určitého vzájemného vztahu a začaly mezi sebou jakoby hovořit. Jednou jsem si velmi názorně uvědomil, že k tomu nestačí pouhá kopie dobré kompozice. Malíř musí také vědět, proč všechno má být tak, jak to vidí, aby kompozice mohla správně zapůsobit na diváka. V Londýně jsem viděl mistrovskou kopii Leonardovy Madony v jeskyni. Krátce potom jsem viděl originál v Paříži. Kopie je tak dobrá, že ji někteří považují za druhou redakci téhož obrazu. Kopista však přidal jeden předmět. Dal jednomu z chlapců do ruky hůl s křížkem, a označil ho tak za malého Jana Křtitele. Kdo jiný by to mohl být? Leonardo to však nechal otevřené. Změnou kompozice, třebaže nebyla velká, se ovšem ztratil z kompozičního středu velice zvláštní útvar látky, který na originále tajemně svítí před Mariiným tělem asi v oblasti, kde těhotná žena nosí dítě. Obraz objednali Bratři Svatého početí. Chtěl jim Leonardo tímto obrazem naznačit vlastní tajemství jejich řádu? Obraz se k nim nakonec nedostal. Asi nepochopili, co jim chtěl sdělit, a objednali si zřejmě druhou jednoznačnou - verzi, kterou pak zhotovil jiný malíř. Jako příklad, na kterém lze dobře studovat mluvu kompozice, bych však neuvedl zmíněný Leonardův obraz, ale známější Raffaellovu Sixtinskou madonu. Nejdřív je opět nutné si uvědomit, co a koho lze na obraze vidět. Hlavní postavou je madona s dítětem v náručí. Po její levé straně klečí mladá ženská postava, za níž je vidět náznak věže. Proto se podle běžné ikonografie označuje za svátou Barboru. Po pravé straně madony klečí důstojná mužská postava v těžkém zlatém ornátu. Je to papež Sixtus II., jehož tiáru vidíme vlevo na dolním okraji obrazu. Tamtéž uprostřed obrazu jsou namalováni dva andělci. Madona kráčí po oblacích a dva svatí na nich klečí. Jsou však do nich trochu ponořeni. Andělci se opírají o dolní práh. Nahoře visí na trochu prohnuté tyči dva těžké zelené závěsy, které jsou odhurnuty ke stranám a otevírají pohled na modré pozadí, poseté jemnými dětskými tvářemi.

Stavba obrazu je velice jednoduchá. Je zobrazeno šest postav, které jsou vždy jako dvojice přiřazeny jedné ze tří úrovní. Dole se nacházejí dva andělci, uprostřed dva svatí a nahoře madona s dítětem. I levá a pravá polovina se jasně liší. Levou stranu můžeme označit za mužskou, pravou za ženskou stranu. Celá kompozice je podřízena tomuto rozdělení do dvou polovin a tří úrovní. Andělci se například opírají o dolní práh. Ačkoli jsou nejmenšími, a tím i nejlehčími postavami, které mají dokonce křídla, lze vycítit jejich váhu či blízkost k zemi. Postavy obou svátých klečí na oblacích, ale jsou do nich ještě trochu zabořeny. Mají ještě určitou váhu. Teprve madona kráčí beztlížně po oblacích a dotýká se jich jen docela lehce. Tuto kompoziční

strukturu umocnil Raffael prostředkem, který bychom jinak museli označit za hrubou malířskou chybu. Naznačenou věc sijako první uvědomil a prozkoumal lékař a malíř Carl Gustav Carus (1789 -1869). Objevil, že Raffael na tomto obraze použil trojí perspektivu. Uběžník dolního prahu a dvou andělských postav se nachází ve výšce madoniných nohou. Uběžník dvou světců se nachází v oblasti madonina srdce, svůj vlastní uběžník má ona sama na svém čele. Člověk, který se dívá na madonu s dítětem, pozvedá se k ní pohledem ve třech krocích, aniž by to musel vědět. Pozvedá se tak svou duší z blízkosti země do sféry o dva stupně vyšší.

Celkový obraz působí velmi vyváženým dojmem. Různé odchylky z absolutní souměrnosti jsou vždy vyváženy protichůdným gestem. Hlava božského dítěte je například nižší než madonina hlava. A o tolik je zase vyšší hlavička andílka pod dítětem oproti hlavičce jeho druha na ženské straně. U hlavy dvou světců na střední úrovni jsou téměř v jedné rovině, jen lehounce opakují gesto horních postav. Madonina pravá noha vstupuje i když úplně lehce - na oblaka. Tento „tlak“ vyrovnává vztyčená levá paže andílka, která se nachází přesně pod ní. Nad pravou nohou madony se rozevívá její modrý plášť a odkrývá červený šat pod pláštěm. To vyvolává dojem, jako by skutečně kráčela dopředu. Tento pohyb se opět umocňuje tím, že tvar červeného šatu se v jednodušší podobě opakuje na plášti papežovů a on svou pravicí ukazuje dopředu na lidi ve světě, kam vlastně madonajde. I božský chlapec se svým pravým okem dívá upřeně do stejného směru. Pohyb dopředu a lehce dopřává vyvažován jinými prvky. Madonin plášť vlaje dozadu a závoj kolem její levé strany je očividným kráčením dopředu jakoby nadmut a brzdí pohyb. Svatá Barbora se obrací lehce dozadu a dívá se jakoby do sebe, tedy také nazpět. U tohoto obrazu se Raffael osvědčuje jako znalý psycholog, který je schopen precizně vystihnout rozdíly mezi mužskou a ženskou povahou či konstitucí. Muž je více ponořen do hmoty a pohledem i gestem ruky se obrací ke světu. Jeho prosté vlasy poukazují na celkem jednoduchý a praktický způsob myšlení. Tomu odpovídá, že jeho andílek má jednu paži vztyčenou, což působí dojmem větší pozemské bdělosti. Žena je méně ponořena do hmoty a je pohledem i gestem levé ruky u sebe. Má složitý účes, který připomíná vlašský ořech, tedy složitější a bohatší svět představ. Její andílek působí trochu zasněnějším dojmem, ale na jeho čelíčku se leskne světlo shůry.

Tak bychom mohli ještě dlouho pokračovat. Viděli bychom, že všechny jednotlivé rysy jsou v harmonii s celkovou kompozicí. Chtěl bych se však ještě zmínit o několika zvláštěnostech samotné madony s dítětem. Zprvu nás musí překvapit tvářjak madony, tak i dítěte. I když má madona dokonale krásnou ženskou tvář, působí nadlidským dojmem. Její čelo je samotný jas a mír. Pohled jde zároveň dopředu i dozadu jakoby do nekonečných dálav. Na ústech hraje zdrženlivá, „vědoucí“, a přesto radostná bolest. Levé ucho, které je naznačeno ve stínu závoje, jakoby naslouchá tomu, co lze slyšet uvnitř prostoru chráněného závojem. Madona je jednak úplně při sobě, ale zároveň žije ve světě, ze kterého právě přichází a přináší - k oběti? - své dítě. Jeho tvář, třebaže má chlapec podle těla věk dvou, tří let, není vůbec dětská. Vypadá, jako by chtěl každou chvíli promluvit a svým hlasem, který bude slyšet v celém světě, zvěstovat to, co slyší z nevyslovených slov u srdce své matky. Vztah matky k dítěti se jeví jako vztah slyšení k mluvení. K tomu můžeme přidat ještě jedno pozorování. Obrys madony v té části, kde má dítě, vytváří na její levé straně vzvednutý závoj a na její pravé straně tělo dítěte. To můžeme „číst“ jako nadechnutí a vydechnutí, ale obojí se děje zároveň, nebo nachází vzájemné vyrovnání a klid. Celkově má tento obrys podobu obráceného srdce. Nakonec pochopíme i zvláštní, nepřírozený postoj chlapce. Jeho levá paže a pravé stehno tvoří spolu s levým prsem matky kříž, jehož střed se nachází v oblasti matčiny sluneční pleteně. Levá noha chlapce - výrazně je tam vidět pata - opouští jakoby chráněný prostor onoho srdce a sahá do oblasti trávicích a

ženských orgánů, ale tak, jako by se chtěl od nich odrazit. To nám připomíná biblické slovo o tom, že „ženino símě rozšlape hadovi hlavu“.

Co nám tedy sděluje skrytá mluva kompozice o madoně a jejím dítěti? Nejdřív nám sděluje, že se máme pozvednout od pozemského vědomí přes oblast různých duševních protikladů až do sféry, v níž se tyto protiklady opět vyrovnávají, neboť se jeví jako dvě strany jedné věci. Tam vládne mír. Tato sféra je duchovní svět. Ani madona, ani její dítě - tak říká kompozice - nejsou tedy z tohoto světa, ale ze světa mimo prostor a čas, jenž je skryt za dvěma závoji. Z ducha Janova evangelia můžeme říci, že madona přináší lidem božské tvůrčí Slovo Logos, kterému se dostává světla ze sféry věčného míru, zářícího na čele madony, a kterému se dostává síly z odevzdanosti do věčné vůle Otcovy, působící v člověku do oblasti sluneční pleteně, kde madona podepírá svou levou paží nohy dítěte. Středem celého toho zvláštního útvaru však je madonino srdce.